

ПОСТКАРОЛИНШКИ МАЧ ИЗ БАНАТСКОГ БРЕСТОВЦА

Марко Алексић, Београд

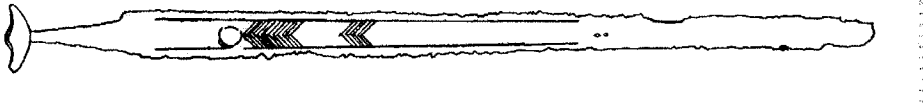
Мач случајно откривен у Банатском Брестовцу припада типу посткаролиншких спата, оружју изворно франачког порекла раширеног у раносредњовековној Европи. На основу уже типологије овог оружја он представља најјужнији налаз свога типа, а доспео је у јужни Банат из неке од западноевропских радионица у другој половини X или првој половини XI века. У то време у Банату су се водиле борбе између домаћег кнеза Ахтума и Мађара. Мач из Банатског Брестовца, као и нумизматички и налази других спата различитих типова са територије Баната могли би указивати на ове сукобе.

Кључне речи: средњи век, Банат, мач, оружје, Србија, Словени.

У средњовековној збирци Историјског музеја Србије налази се мач (и. бр. 426) који је набављен откупом. Кован је од гвожђа и оштећен корозијом, а поред корица и облоге дршке недостају му и накрсница док је врх сечива незнатно одломљен (сл. 1). Мач представља случајан налаз откривен приликом копања у селу Банатски Брестовац у јужном Банату, седам километара удаљеног од леве обале Дунава.¹

Укупна сачувана дужина мача износи 87 cm, од чега је сечиво дугачко 75,4 cm, а дршка 11,6 cm. Највећа ширина сечива, испод накрснице износи 5 cm; с обе стране по средини налази се жлеб ширине 2,8 cm који је због корозије делимично очуван и видљив само у дужини горње

¹ По изјави Бранка Остојића из Земуна од кога је мач откупљен 1983. године, поред мача није било никаквих других налаза, а место на коме је откривен, на непознатој дубини у центру села не издваја се од околног равничарског рељефа. Мач није публикован иако су се домаћи аутори до сада у два наврата бавили њиме: М. и Ђ. ЈАНКОВИЋ, *Словени у југо-словенском Подунављу*, Београд 1990, 70, к. бр. 3 (без цртежа); М. ЦУЊАК, *Средњовековно оружје и оцрема райника у Србији*, докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду, Београд 1999, 140, 153, к. бр. 10, сл. 10.

Сл. 1. Мач из Банатског Брестовца
Fig. 1. The sword from Banatski Brestovac

половине сечива. На сечиву су видљиви трагови тауширања. Рукохват је за једну руку, дугачак 9,2 cm, ширине од 1,1 до 3,3 cm, а на његовом врху се налази издужена јабука трогрбог облика димензија 6,5 x 2,4 cm.

По свом облику и димензијама мач из Банатског Брестовца спада у групу средњовековних спата чија је производња и употреба била раширена у Европи каролиншког и посткаролиншког доба. Типологију ове врсте оружја, која се уз неке измене користи и данас, установио је Норвежанин Јан Петерсен на основу одлика пре свега јабуке и накрснице преко две хиљаде налаза краја VIII–XI века, претежно са територије Скандинавије.² Иако му недостаје накрсница, мач из Банатског Брестовца се на основу облика јабуке може поуздано одредити у спате типа Y по Петерсеновој типологији (сл. 2).³ Овај тип посткаролиншких спата карактерише јабука издуженог, трогрбог облика и права или нешто повијена накрсница.

Ово оружје изворно је настало у франачким радионицама које су првобитно снабдевале пре свега државну војску, а њихову славу у тадашњој Европи нарочито су пронели успешни ратови и освајања Карла Великог (768–814). С обзиром на то да почетак производње каролиншких спата непосредно претходи првим нападима скандинавских ратника на западну Европу крајем VIII века, ови мачеви су се, прво као ратни плен, а затим путем трговине брзо проширили не само међу осталим Германима на континенту већ и код Словена, Викинга и другде. Тако су до данас налази каролиншких и посткаролиншких спата откривени на широком простору од Атлантика на западу до Волге и даље на исток,

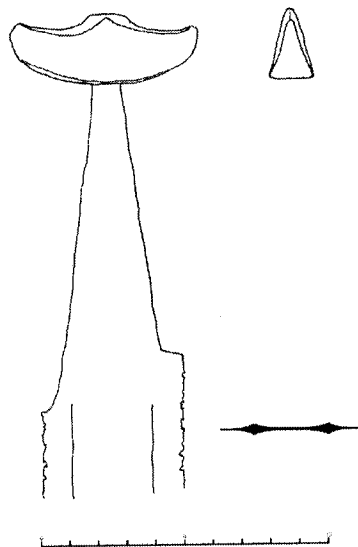
² J. PETERSEN, *De norske vikingesverd*. Videnskapsselskabet's Skrifter, II, Hist.-filos. Klasse, N 1, Kristiania 1919; преузето из: А. Н. КИРПИЧНИКОВ, Древнерусское оружие I, Мечи и сабли, *Археология СССР* Е1–36 (1966) 19. Књиге Јана Петерсена нема у домаћим библиотекама; неки њени делови доступни су на Интернет адреси: www.vikingsword.com/petersen/index.html.

³ У доступној литератури Петерсенова типологија најбоље је представљена у: M. MÜLLER-WILE, *Zwei wikingerzeitliche Prachtsschwert aus der Umbegung von Haithabu*, *Offa* 29 (1972) 97–98, Abb. 36; видети и: А. Н. КИРПИЧНИКОВ, Мечи Киевской Руси, *Советская Археология* 4 (1961) 182 и даље, Рис. 2; Z. VINSKI, *Marginalia uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi*, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (1985) 88 и даље, сл. 7.

као и од Британије, Норвешке и Исланда на северу, до Медитерана на југу.⁴ Основне одлике овог оружја су дуго и широко сечиво са дугачким жлебом и заобљеним врхом и дршка за једну руку са кратком накрсношом и различитим типовима јабука гљивастог облика. Њихова дужина најчешће износи око 95 cm, а тежина око једног и по килограма. Каролиншким спатама претходиле су такозване меровиншке спате (од око 500. до око 750. године) које су се развиле из римског дугог мача, спате.

Почетак крсташких ратова означава и време полагањем повлачења из употребе спата у Европи које уступају своје место медитеранским типовима мачева. Ово оружје оштрог врха сечива са претежно повијеним накрсношима и јабукама дискоидног облика било је и раније у употреби у Византији и неким деловима Медитерана, али тек са крсташким ратовима западна Европа се ближе сусреће са њима тако да од XII века они почињу да преовлађују на континенту.⁵ Налази мачева од средине VIII века у западној Европи, на територији Франачке, постају ретки у гробовима услед ширења хришћанства, док се код Викинга, Словена, балтичких и номадских народа овај пагански обичај задржао и у наредним столећима.

На простору Балкана до сада није откривена ниједна спата типа Y, док су у континенталној Европи међу различитим типовима посткаролиншких мачева познати и примерци овог типа. На територији Пољске откривена су четири налаза спате типа Y, од чега три потичу из река Висле, Варте и Одре.⁶ Четврти примерак је такође случајан налаз из северне Пољске са таушираном ознаком радионице ULFBERHT на сечиву.⁷ На територији средњовековне Русије међу преко стотину налаза

Сл. 2. Драшка мача
из Банатског Брестовца
Fig. 2. The hilt of sword
from Banatski Brestovac

⁴ A. BRUHN-HOFFMEYER, From Mediaeval Sword to the Renaissance Rapier, *Gladius* 2 (1963) 8.

⁵ *Истџо*, 11–12.

⁶ W. SARNOWSKA, Miecze wezesnosredniowieczne w Polsce, *Swiatowit* 21 (1955) 285, k. br. 18 (мач из Висле код Квидзина), 292, k. br. 35, Rys. 27 (мач из Варте код Сантока), 293–294, k. br. 38, Rys. 28 (мач из Одре код Шћећина).

⁷ Мач потиче из околине града Садкова, *истџо*, 293, к. бр. 36; M. MÜLLER-WILE, Ein neues ULFBERHT – Schwert aus Hamburg, *Offa* 27 (1970) 86, Nr.47.

спата од краја VIII до средине XI столећа налазе се и три типа Y, све три у ратничким курганима. Мач из Горке Николске, југоисточно Приладожје, са таушираном ознаком INGRILIFECI опредељен је у другу половину X века док су друга два, са локалитета Гнездо, околина Смоленска и “Город Владимира” у Кијеву датовани нешто шире у X, евентуално почетак XI века.⁸ Њима се може придружити и мач овог типа из богатог коњаничког гроба из западне Украјине, недалеко од границе са Мађарском и Словачком.⁹

Са територије југозападне Словачке потичу три налаза мачева типа Y, од чега су два из некропола у околини града Комарна. На локалитету Марцелова, у ратничком гробу X века који се приписује Мађарима, откривен је мач поломљеног сечива на коме се налазе тауширани украси.¹⁰ На некрополи бјелобрдске културне групе, такође у једном од два централна ратничка гроба са номадским материјалом, из друге половине X века нађен је мач опредељен у тип Y ритуално савијеног сечива.¹¹ Трећи мач који потиче из југозападне Словачке представља случајан налаз из Дунава.¹² Са територије Чешке позната су два случајна налаза ових мачева, један из околине Брна (Моравска), а други са ознаком ULFBERHT потиче из Литомерица.¹³ У Мађарској су позната два мача типа Y, један на некрополи у Сехешфехервару док је други случајан налаз из Мишколца.¹⁴

⁸ А. Н. Кирпичников и А. Ф. Медведев, Вооружение, у *Древная Рус, город, замок, село*, Археология СССР, Москва 1985, 300; А. Н. Кирпичников, *Древнерусское оружие*, 34, 82–83, к. бр. 74, Таблица V/2 (мач из Горке Николске, курган 2), к. бр. 75 (мач из Гнездо, курган 88), к. бр. 76 (мач из Кијева).

⁹ К. ВАКАУ, Archäologische Studien zur Frage der Ungarischen Staatsgründung, *Acta Archaeologica Academiae Hungaricae* 19, 1–2 (1967) 130, к. бр. 45 – локалитет Саламунова.

¹⁰ А. РУТКАЈ, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei I, *Slovenská Archeológia* 23 (1975) 157–158, 251, Abb. 6/3, 11/2.

¹¹ М. РЕЈНОЛЦОВА, Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove – Bohatej, *Slovenská Archeológia* 24 (1976) 193, 208, Obr. 3, tab. II: 2 – локалитет Хурбанове–Бохатеј, Комарно.

¹² V. TURČAN, Stredoveký meč vybagrovaný z Dunaja, *Zborník Slovenského Národného múzea* 91 – Archeológia 7 (1997) 79–83; непознато место налаза.

¹³ М. КЛИСКУ, Územně rozšíření a chronológia karolínských mečov, *Študijně zvesti* 14 (1964) 111, 115–116. Оба мача су датована сувише рано, у IX век. О мачу из Литомерица са ознаком ULFBERHT видети и: М. MÜLLER–WILE, Ein neus ULFBERTH, 75, 83, Nr. 3, Abb. 6,3.

¹⁴ К. ВАКАУ, *нав. дело*, 135, к. бр. 54, Abb. 9: 2, Taf. VI (мач са локалитета Сехешфехервар – Визмувек), 129, к. бр. 36 (мач из Мишколца – без слике). Мач из Сехешфехервара аутор датује у XI век и везује за припадника војне пратње краља Стефана I (997–1038). З. Вински се осврнуо на ово питање и оспорио атрибуцију К. Бакаја који већину налаза спата са територије Мађарске приписује Мађарима, посебно указујући на број налаза раносредњовековних сабља у карпатској котлини (107) који је већи од броја откривених мачева (76) и које се пре свега могу приписати Мађарима док се за мачеве то не може априори тврдити. Детаљније о овоме видети у: Z. VINSKI, *нав. дело*, 79 и даље.

Са простора бивше Југославије потиче један недовољно познат налаз спате овог типа откривен у Сави код Кршког, југоисточна Словенија, који је датован у крај XI и почетак XII stoleћа.¹⁵ На добро истраженом локалитету Хаитхабу, граду на обали Балтичког мора у северној Немачкој из времена Викинга, од укупно 42, углавном фрагментованих налаза спата, три припадају типу Y.¹⁶ Налази потичу са простора градске луке и насеља и датовани су у крај X и прву половину XI века.¹⁷ Поред 17 налаза спата типа Y које је забележио Петерсен у Скандинавији, два примерка су нађена на територији балтичких република.¹⁸

Из овог сумарног прегледа налаза мачева типа Y у централној, источној и северној Европи може се закључити да су они релативно ретко заступљени у односу на остале типове каролиншких и посткаролиншких спата и да нису груписани на одређеној територији. Међу наведеним мачевима налазе се и примерци на чијим сечивима је откривена тауширана радионичка ознака ULFBERHT. Ова најпознатија раносредњовековна радионица за израду мачева налазила се у средњем Порајњу и била је активна од краја VIII до XI века, а од преко 125 налаза са њеном ознаком откривених широм Европе четири припадају типу Y.¹⁹ Средњорајнске радионице су и најзаслужније што су каролиншке спате постале најзаступљенији тип мачева у раносредњовековној Европи не само у Франачкој већ и у другим деловима континента. На квалитет и популарност овог оружја значајно је утицала чињеница да су ове радионице очувале античку традицију дамасцирања сечива техником заваривања, која је доприносила већој еластичности сечива услед чега су се она теже ломила.

На територији Скандинавије развиле су се локалне радионице за производњу овог оружја, о чему сведоче бројни примерци украшени у духу викиншке традиције. Налаз спате из прве половине XI века са локалитета Фошћеватаја у јужној Украјини, на чијем сечиву је откривен натпис ЛЮДО[Т]А КОВАЛЬ, указује на мачарску радионицу са тери-

¹⁵ S. ŠKALER, Krško, Konservatorska poročila, Preliminarna arheološka poročila 1971 in 1972, *Varstvo spomenikov* 17–19 (1973) 171, sl. 102.

¹⁶ A. GEIBIG, Zur Formenvielfalt der Schwerter und Schwertfragmente von Haithabu, *Offa* 46 (1989) 230–231, Abb. 10. Аутор наводи још девет налаза спата типа Y са територије Немачке, *исто*, нап. 7 и 8.

¹⁷ *Нав. дело*, 254–255, к. бр. 32 потиче из насеља, а к. бр. 33 и 34 са простора градске луке.

¹⁸ J. PETERSEN, *нав. дело*, 169–172, цитат по: W. SARNOWSKA, *нав. дело*, 307–308; K. BAKAY, *нав. дело*, 169; M. MÜLLER-WILE, Ein neus ULFBERTH, 75, 86–87, к. бр. 55, Abb. 7: 55 (мач са локалитета Чапани, Летонија), 87, к. бр. 80, Abb. 8: 80 (мач са локалитета Катине, Финска). Оба мача имају ознаку ULFBERHT на сечиву.

¹⁹ А. Н. Кирпичников и А. Ф. Медведев, *нав. дело*, 302; M. MÜLLER-WILE, Ein neus ULFBERTH, 70–75, Абб. 4, Абб. 5; А. Н. Кирпичников, Древнерусское оружие, 37–39, Рис. 9. Податак о укупно 162 откривена мача са ознаком ULFBERHT нисам могао да проверим: Ђ. ПЕТРОВИЋ и С. ВУЧИНИЋ, Збирка средњовековних мачева пронађених у ријеци Зети, *Историјски записи* 74 (2001) 266, нап. 41.

торије средњовековне Русије, која је стављала властиту сигнатуру на своје производе.²⁰ О локалним радионицама које су ковале мачеве по узору на западне производе сведоче и неправилно исписане ознаке две најпознатије сигнатуре франачких мачара, ULFBERHT и INGERLI (INGERLED). Поред, на пример, већ поменутог мача из Горке Николске са ознаком IGRLIFECI и других откривених широм Европе,²¹ у њих се може убројати и један недовољно познат налаз са наше територије. Реч је о мачу извађеном из Саве код Градишке у северној Босни који је оквирно датован у XI–XII stoleће и на чијем сечиву се налази сигнатура SINIGERLINIS.²² Он спада у групу најмлађих посткаролиншких спата и на основу дуге накрснице и јабуке у облику сочива припадао би типу са ознаком α па се његово датовање може сузити на другу половину XI – прву половину XII stoleћа.²³

Мач из Банатског Брестовца представља најјужнији до сада откривен налаз спате типа Y, а његово сечиво дамасцирано је у облику рибље кости (Fischgrättenmuster) (сл. 1). Ово је једна од три најзаступљеније технике дамасцирања сечива спата заваривањем (нем. – Schweißdamast; енгл. – pattern-welding) која је ушла у чешћу примену у изради сечива меровиншких спата од VI до VII века.²⁴ У горњем делу сечива мача, с једне стране види се и плитко кружно удубљење у коме се вероватно налазио тауширани украс који данас недостаје.

Мачеве типа Y у Скандинавији Петерсен је временски определио у X и почетак XI века.²⁵ Налази овог типа оружја у средњој и источној Европи у затвореним целинама углавном потврђују овакво датовање. Спате типа Y откривене у ратничким гробовима у Словачкој, као и у руским курганима временски су опредељене у X – почетак XI века, односно прецизније у другу половину X stoleћа.²⁶ У Мађарској, мачеви овог типа оквирно су временски опредељени у крај X и почетак XI века док је налаз са некрополе у Сехешфехервару датован нешто касније, у

²⁰ А. Н. Кирпичников и А. Ф. Медведев, *нав. дело*, 303, Таблица 120/6.

²¹ Б. ПЕТРОВИЋ и С. ВУЧИНИЋ, *нав. дело*, 267–268, Сл. 4.; R. WEGELI, *Inschriften auf Mittelalterlichen Schwertklingen I*, *Zeitschrift für Historische Waffenkunde* 3, Heft 7 (1904) 181–183, Fig. 3; J. YPEY, *Twee vroeg-middeleeuwse zwaarden met incrustatie*, *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek* 9 (1959) 301.

²² J. KALMÁR, *Ket középkori kardról*, *Arhaeologiai Ertesito* 86 (1959) 189–191, sl. 1, 2. Мач се чува у Историјском музеју у Будимпешти.

²³ О мачевима типа α код нас видети: Z. VINSKI, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima* 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji, *Starohrvatska Prosvjeta* 13 (1983) 27–33. Аутор не зна за овај примерак, али се на њега осврће Ž. ДЕМО, *Srednjovjekovni mačevi u muzeju grada Koprivnice*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 26–27 (1984) 222.

²⁴ C. BÖHNE, H. DANNHEIMER, *Studien an Wurmbuntklingen des frühen Mittelalters*, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 26, 1, (1961) 110–112, Abb. 1, 1.

²⁵ J. PETERSEN, *нав. дело*, 167–171, цитат по: А. Н. Кирпичников, *Древнерусское оружие*, 34.

²⁶ Видети напомене бр. 10, 12 и 13.

XI столеће.²⁷ Два налаза са локалитета Хаитхабу на балтичкој обали су датована у крај X и прву половину XI века, а трећи у прву половину XI столећа.²⁸ С обзиром на то да му је сечиво израђено у сложеној техници дамасцирања, мач из Банатског Брестовца представља увоз који је у јужни Банат доспео из неке од западноевропских мачарских радионица која се налазила или била блиска онима у средњем Порајњу. На основу изнетих података и аналогија може се закључити да је мач из Банатског Брестовца кован у другој половини X или почетком XI века, а време његовог доспевања у земљу може се проширити и на прву половину XI столећа.²⁹

Налаз посткаролиншког мача из Банатског Брестовца може се боље сагледати кроз историјске околности у јужном Банату током X и у првој половини XI века. У току ратова који су се током прве половине IX века водили између Франачке и Бугарске у јужној Панонији извори помињу словенске кнежевине које су биле у мање или више зависном односу од једне или друге државе. У таквим околностима у франачким анализима забележено је и племе Абодрита или Бодрића (818. и 824. године) које већина аутора смешта у област јужног Баната.³⁰ Када су Мађари, крајем IX столећа дошли у Панонију, у њеном источном делу затекли су већ организоване државе локалног становништва на чијем челу су стајали кнежеви, односно војводе.³¹ На простору Баната налазила се кнежевина на челу са Гладом, а међу тврђавама у његовој држави помиње се и *Castrum Keve*, односно Ковин, удаљен око 15 km низводно од Банатског Брестовца.³² Након што су освојили кнежевину Салана у Бачкој и

²⁷ К. ВАКАУ, *нав. дело*, 135, 169. Видети и напомену 15.

²⁸ А. GEIVIG, *нав. дело*, 246, 248, Abb. 17; к. бр. 33 је због изразито дуге накрснице нешто млађи.

²⁹ М. Јанковић и Ђ. Јанковић су овај мач определили у тип Z и датовали га у другу половину X – прву половину XI века, М. и Ђ. ЈАНКОВИЋ, *нав. дело*, 70, к. бр. 3; М. Цуњак га датује у XI–XII, односно XII–XIII век, М. ЦУЊАК, *нав. дело*, 140, 153, к. бр. 10.

³⁰ EINHARDI, *Annales*, pp. 205₄₁–206₁₂ (818. godina), pp. 212₃₃–213₃₅ (824. godina – ... *Caeterum legatos Abodritorum qui vulgo Praedenecenti vocantur, et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt...*), *Извори на Българската историја VII*, Софија 1960, 34–36. Детаљан преглед литературе о овом питању видети у R. NOVAKOVIĆ, *Baltički Sloveni u Beogradu i Srbiji*, Beograd 1985, 8 и даље.

³¹ A. SOS, *Slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*, München 1973, 81, Abb. 21. M. RUSU The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transylvania in the 9th–11th Centuries, in *Relations Between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, eds. M. Constantinescu et al, Bucuresti 1975, 203–204.

³² Magistri P. Belae Regis Notarii, cap. 44, у *Historiae Hungaricae, Fontes domestici*, pars prima, volumen II, ed. M. Florianus, Quinque–Ecclesis 1883, 38 = P. Magister, *Gesta Hungarorum*, ed. L. Juhacz, Budapest 1932, 30 = *Scriptores Rerum Hungaricarum I*, ed. E. Szenpety, Budapest 1937, pp. 49, 89–91. M. RUSU, *нав. дело*, 204–206; G. ВАКО, The relations of the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petcheneges in the Tenth Century, in *Relations between*, 241. О историјским подацима и археолошким ископавањима на локалитету Град у Ковину: М. ВУКСАН, Ковин–Град, средњовековно насеље и утврђење, *Рад музеја Војводине* 39 (1997) 175 и даље; Е. ЗЕЧЕВИЋ, Преглед керамичког материјала са локалитета 'Град' у Ковину, *Рад музеја Војводине* 39 (1997) 185 и даље.

источном Срему, Мађари су после више битака наметнули своју власт и Гладовој кнежевини која се састојала, пре свега, у узимању талаца и плаћању трибута њиховом племенском савезу.³³

Сматра се да је овакво стање трајало до четврте деценије X века када историјски извори бележе прве нападе Мађара који су преко Бугарске водили према Тракији и Цариграду 934, 943. и 948. године.³⁴ После кратког периода примирја, убрзо након пораза у бици на реци Лех код Аугзбурга 955. године од стране немачког цара Отона I, мађарски напади се настављају од 959. године и трају до доласка на престо кнеза Гезе (око 970–997) који је, за разлику од својих претходника, повео мирољубиву политику према суседним земљама.³⁵

Крајем X и почетком XI столећа историјски извори помињу кнеза Ахтума (*Achtum, Acthum, Ohtum, Othum*) који је самостално владао на територији Баната. У историографији још увек преовладава став да се ради о једном од мађарских племенских вођа (кнез Ајтоњи) иако има и новијих мишљења да је Ахтум потомак кнеза Глада који је владао његовом обновљеном и нешто проширеном државом.³⁶ У првом од два историјска извора који помињу овог банатског кнеза, *Хроници анонимног ноћара краља Беле III* написаној око 1200. године, у опису борби између Мађара и кнеза Глада у три наврата наводи се Ахтум као потомак (*progenie*) кнеза Глада.³⁷ Други извор, *Живој Св. Герхарда*, који потиче из XIV столећа, пружа податке о самосталној политици коју је кнез Ахтум водио према мађарском краљу Стефану I (997–1038) тражећи савезника у Византији. О византијском политичком и црквеном утицају на државу банатског кнеза сведочи и Ахтумово крштење по источном обреду у Видину, након што је цар Василије II (976–1025) освојио овај град од Самуилових устаника 1002. године. У његовој престоници *urbs Morisena* (Санад) основан је и манастир Св. Јована Крститеља у коме су служили грчки монаси.³⁸

³³ О борбама између кнеза Салана и Мађара: Ј. КАЛИЋ, Рани средњи век, у *Историја Београда I*, ур. В. Чубриловић, Београд 1974, 123–124. О природи мађарске врховне власти в. G. BAKO, *нав. дело*, 245.

³⁴ G. MORAVČIČ, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam 1970, 55–56; P. T. ANTONOPOULOS, *Byzantium, the Magyars Raids and their Consequences*, *Byzantinoslavica* 54 (1993) 257–263.

³⁵ G. MORAVČIČ, *нав. дело*, 57–61.

³⁶ Преглед мишљења и литературе о овом питању наводи: P. Илиоски, Византинско – унгарски сојуз во почетокот на XI век против Самуил и неговите наследници, *Зборник радова Византолошког института* 29–30 (1991) 88–90. О овоме видети и G. MORAVČIČ, *нав. дело*, 108; С. BALINT, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest 1991, 157; M. RUSU, *нав. дело*, 205; G. BAKO, *нав. дело*, 243, који заступају различита мишљења.

³⁷ *Chronica Hungarorum I*, Magistri P. Belae Regis Notarii, cap.11, cap.44, у M. FLORIANUS, *нав. дело*, 12 и 37–38 = L. JUNACH, *нав. дело*, 10 и 29.

³⁸ *Legenda Sancti Gerhardi Episcopi*, fol. 97, у *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vol. II, ed. E. Szenpety, Budapest 1938, 489–490; G. MORAVČIČ, *нав. дело*, 108–109.

Територија Ахтумове државе обухватала је Банат, односно нешто проширену област Гладове кнежевине у чијој војсци почетком X столећа извори бележе поред Бугара и Печењега и Влахе.³⁹ С обзиром на оскудност историјских извора, више података о становништву на простору Баната у раном средњем веку могу пружити археолошка истраживања. Она су за сада малобројна, али показују да су налази материјалне културе Мађара претежно сконцентрисани у северозападном делу Баната, уз Тису и Мориш.⁴⁰ Ипак, највећи број досадашњих истраживања на простору Баната пружио је податке о материјалној култури Словена што би, уз податак о племену Бодрића на овом простору указивало да су они представљали значајну етничку компоненту у Ахтумовој држави.⁴¹

Напад Стефана I на Ахтумову кнежевину најчешће се одређује у време након смрти Василија II 1025. године. Повод за рат био је сукоб између цариника у лукама на Тиси и Моришу, где се на скелама одвијала трговина сољу.⁴² Иако лишен помоћи Византије, Ахтум је успео да одбије први напад Мађара, међутим, у новом походу, након битке до које је највероватније дошло 1028. године, он је поражен и убијен, а цео Банат се, као посебна краљевска област, нашао под влашћу Стефана I.⁴³ Тако је јужни Банат након 1028. године постао погранична област Мађарске према Византији, која је обновила своју власт на десној обали Дунава нешто раније, освајањем Самуилове државе до 1018–1019. године.⁴⁴

Шира околина Банатског Брестовца у средњем веку је обиловала мочварама док је главни ток Дунава текао нешто северније, па се и овај локалитет налазио у непосредној близини реке. На више места у бли-

³⁹ *Chronica Hungarorum I, Magistri P. Belae Regis Notarii, cap. 44*, у М. FLORIANUS, *нав. дело*, 37 = L. JUHACZ, *нав. дело*, 29.

⁴⁰ М. RUSU, *нав. дело*, 205–206; С. BALINT, *нав. дело*, 121 и даље.

⁴¹ В. ЂОРЂЕВИЋ, Подаци о грнчарији IX–XI века у области Вршца, *Гласник музеја Баната* 9–10 (2000) 83–84; С. Трифуновић, Археолошка истраживања словенских насеља у северној Бачкој и северном Банату, *Рад музеја Војводине* 39 (1997) 122–123; С. БАРАЧКИ и М. БРМБОЛИЋ, Степен истражености средњовековних локалитета на подручју јужног Баната, *Рад музеја Војводине* 39 (1997) 209–228; Ј. Живковић, Нека нова открића у јужном Банату, *Рад музеја Војводине* 39 (1997) 143–154; М. БРМБОЛИЋ, Средњовековна налазишта на подручју Народног музеја у Панчеву, *Гласник Народног музеја у Панчеву* 3 (1991) 52 и даље; Н. СТАНОЈЕВ, *Некрополе X–XV века у Војводини*, Нови Сад 1989; М. MOROZ-POP, Contributii la repertoriul arheologic al localităților din județul Timis din Paleolitic si pînă în Evul Mediul, *Banatica* 7 (1983) 469–489.

⁴² М. RUSU, *нав. дело*, 205. О речним лукама и прелазима преко Тисе код Кањиже, Адорјана, Санада и Сенте у раном средњем веку видети С. ЂИРКОВИЋ, Кнежевачко Потисје у средњем веку, у *Историја Кнежевца* (у рукопису), 6, 8, 13–14.

⁴³ *Legenda Sancti Gerhardi Episcopi, fol. 98*, у Е. SZENPETERY, *нав. дело*, 490–492. G. ВАКО, *нав. дело*, 243–244.

⁴⁴ С. ПИРИВАТРИЋ, *Самуилова држава*, Београд 1998, 132.

зине села рекогносцирањем терена откривена је раносредњовековна керамика. Источно од насеља, на локалитету Новакова циглана, који се налази на високој старој обали Дунава откривен је обод “словенског котлића”,⁴⁵ а око 4 km западно од Банатског Брестовца, уз пут према Омољици који се такође налази на старој обали реке, сада мртвог рукавца Поњавице, на локалитету Брестовачки виногради, фрагменти керамике који су оквирно датовани у IX–X столеће.⁴⁶ Површински налази уломака средњовековне керамике оквирно датовани у XI–XII, односно XII–XIII век откривени су на локалитетима Преко Слатине и Веравац, који су удаљени око 5 km северозападно од Банатског Брестовца.⁴⁷ Иако не потичу са систематски ископаваних локалитета и још увек нису публиковани ни адекватно обрађени, ови налази би ипак могли указивати да је обала Дунава код Банатског Брестовца била насељена и у раном средњем веку. Подаци о условима налаза мача из Банатског Брестовца недостају, међутим не треба искључити могућност да он потиче из разореног гроба. Налази раносредњовековних мачева у Панонији, али и у другим областима често потичу из ратничких гробова. Они су некад у оквиру веће или мање некрополе, а није редак случај да се ради и о појединачним гробовима који се најчешће налазе поред путева.

Прелаз преко Дунава у раном средњем веку историјски је потврђен између Земуна и Београда, а може се претпоставити да је постојао и код Ковина наспрам кога се, нешто низводније, налазио град Морава.⁴⁸ Од Београда до града Мораве, односно нешто источнијег Браничева уз десну обалу Дунава водио је стари римски пут *Via Militaris* који је и даље био у употреби, а користиле су га и војске првог крсташког похода 1096. године. С обзиром на важност река као главних комуникација у средњем веку и постојање важних градских средишта у овом делу Подунавља, може се претпоставити и постојање пута уз реку са банатске стране.⁴⁹

⁴⁵ С. БАРАЧКИ и М. БРМБОЛИЋ, *нав. дело*, 211.

⁴⁶ М. БРМБОЛИЋ, *нав. дело*, 59; С. БАРАЧКИ и М. БРМБОЛИЋ, *нав. дело*, 221.

⁴⁷ На локалитету Преко Слатине откривени су и остаци темеља за које се претпоставља да припадају средњовековној цркви али није потпуно јасно да ли су у вези са нађеним керамичким уломцима. М. БРМБОЛИЋ, *нав. дело*, 59–60; С. БАРАЧКИ и М. БРМБОЛИЋ, *нав. дело*, 222.

⁴⁸ О граду Морави који се као епископско седиште помиње од друге половине IX века в. С. ПИРИВАТРИЋ, Византијска тема Морава и “Моравије” Константина VII Порфирогенита, *Зборник радова Византолошког института* 36 (1997) 173–182. О археолошким ископавањима в. М. и Ђ. ЈАНКОВИЋ, Подунавски градови поменути као пострадали 1072. године, *Годишњак града Београда* 25 (1978) 42, сл. 2, са старијом литературом. А. ЈОВАНОВИЋ и М. ЦУЊАК, Археолошка истраживања у Дубравици (античком Маргуму), *Саопштења* 26 (1994) 120–122.

⁴⁹ О претпоставци да се дуж леве обале Дунава пружао римски пут којим се код Ковина прелазило Дунав в. Г. ШКРИВАНИЋ, *Пушеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 85–86. Овај прелаз користио је папин легат Лео 1204. године, С. ЈИРЕЋЕК, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, 237, 376; исти, Војна цеста од Београда за Цариград и балкански кланци, у *Зборник Констанијина Јиречка* I, М. Динић, Београд 1959, 131. Видети и М. ВУКСАН, *нав. дело*, 176–177.

Траса ове копнене комуникације чији је значај сигурно био мањи него деонице старе римске *Via Militaris* од Сингидунума до Виминацијума (средњовековног Браничева) могла се у области Банатског Брестовца пружати на месту данашњег локалног пута Банатски Брестовац – Омољица који се налази дуж старе, високе обале Дунава. На овакву претпоставку могли би указивати, поред налаза посткаролиншког мача и споменути уломци керамике откривени поред савременог пута између ова два села. Да се средњовековни друм уз леву обалу Дунава могао пружати само дуж трасе којом пролази и данашњи пут указују и геоморфолошке особине тла у јужном Банату. Насеља Омољица и Банатски Брестовац, као и пут који их повезује са Ковином налазе се на ободу јужне банатске лесне терасе, изнад алувијалне терасе Дунава.⁵⁰ Алувијална тераса није погодно тло за градњу насеља, као и путева, јер га често плави река уз коју се налази, због чега и обилује мочварама и ритовима, док су лесне терасе нешто више и заштићене од поплава. Због тога су насеља у Војводини одувек подизана на таквом тлу, а ова пракса је нешто измењена тек у скорије време, након регулације корита река и прокопавања канала.⁵¹

Из околине Ковина потиче још један случајан налаз послекаролиншке спате који се данас чува у музеју Баната у Темишвару. На основу благо трогрбо обликоване јабуке и нешто дуже, повијене накрснице мач је опредељен у тип Z по Петерсену. Сечиво му је такође дамасцирано техником заваривања у облику рибље кости. Мачеви типа Z датују се у крај X и прву половину XI века, а на основу оштећења јабуке (недостају украси од металне жице уобичајени за овај тип) до којих је дошло, претпоставља се услед дуготрајне употребе, овај мач је временски опредељен нешто касније у XI век.⁵² Мачеви типа Z нису до сада забележени на територији Балкана као ни у централној Европи, односно Подунављу па је ова спата сматрана за усамљени и најјужнији налаз тог типа у Европи.⁵³ Овај мач би се такође могао повезати са борбама између кнеза Ахтума и Мађара у области Ковина током треће деценије XI века.

Историјски подаци о борбама између кнеза Ахтума и Мађара могу се повезати и са нумизматичким материјалом откривеним у овом делу

⁵⁰ Б. БУКУРОВ, Геоморфолошке прилике банатског Подунавља, *Зборник Географског института САН* 8 (1954) 59–60, сл. 1, 2б; С. ВАЛИНГ, *нав. дело*, 196, Karte III.

⁵¹ Корисне сугестије о овом питању добио сам од професора Географског факултета Љиљане Гавриловић и професора у пензији Милоша Зеремског, којима овом приликом захваљујем.

⁵² Врх сечива мача недостаје тако да укупна сачувана дужина износи 88 cm. Z. VINSKI, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima*, 25–27, T. III/3.

⁵³ *Исио*. У сталној поставци регионалног музеја у граду Враца, северозападна Бугарска, налази се мач типа Z преломљеног сечива који је нађен у селу Градешница, околина Враце, В. ЙОТОВ, *Викинџиите на Балканиите*, Варна 2003, 5.

Подунавља. У селу Гај, око 10 km североисточно од Ковина, 1858. године откривена је велика остава византијског златног новца од које су данас преостала свега два солида Романа I и Константина VII (919–921) и Нићифора II и Василија II (963–969).⁵⁴ Остава је бројала око 200 – 210 примерака златника и делимично је реконструисана; у њој се налази новац византијских царева од Теодосија III (715–717) до Василија II, а похрањена је у земљу у другој или трећој деценији XI столећа.⁵⁵

Овако богата остава византијских златника у распону од око три столећа могла би представљати део владарске ризнице кнеза Ахтума, која је похрањена у време или непосредно после борби у којима је његова кнежевина престала да постоји. Остава представља најбогатији налаз златног новца у Панонској низији из периода VIII – XI столећа.⁵⁶ Топоним Гај могао би можда да сведочи о месту које је најпогодније за повлачење становништва у збег или о месту паганског светилишта које су користили становници у околини Ковина у време када се хришћанство тек поново ширило у овом делу Паноније. Оваква претпоставка делује као могућа уколико се има у виду да је повлачење становништва у верске храмове и збегове било уобичајено у средњем веку, после пада војног отпора при опсадама градова или у сличним околностима.

Са територије Баната, односно области која је улазила у састав Ахтумове државе потичу још три појединачна налаза посткаролинских мачева. Најстарији од њих је спата типа W из Новог Бечеја произведена у западноевропским радионицама крајем IX века, за коју се претпоставља да је доспела у земљу почетком X века.⁵⁷ Из X века, вероватно његове друге половине, потиче налаз мача типа X из околине Вршца, а о продуженом времену његове употребе сведоче трагови репаратуре на сечиву које је било преломљено.⁵⁸ У околини Зрењанина откривен је мач са сочивастом јабуком типа α који оквирно припада XI столећу.⁵⁹ У суседним областима јужне Паноније из овог периода потичу налази спата типа α из околине Сомбора (Бачка) и неопредељеног типа из Батајнице (источни Срем), док је у Винчи, на десној обали Дунава

⁵⁴ L. KOVACS, *Münzen aus der ungarischen Landhahmezeit*, Budapest 1989, 39, No. LV 157a–b, Taf. VII.

⁵⁵ Исиџо; В. ИВАНИШЕВИЋ и В. РАДИЋ, Четири оставе византијског новца из збирке Народног музеја у Београду, *Нумизматичар* 20 (1997) 134.

⁵⁶ L. KOVACS, *нав. дело*, Abb. 48.

⁵⁷ Z. VINSKI, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima*, 16, Т. II/1.

⁵⁸ Исиџо, 25, Т. III/2; Z. VINSKI, О примјени рентгенског снимања при истраживању раносредњовјековних мачева, *Vesnik Vojnog muzeja* 11–12 (1968) 79–80, sl. 8–9.

⁵⁹ Z. VINSKI, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima*, 28, Т. IV/1; о налазу мача из Новог Кнежевца, али без ближих података о њему; К. ВАКАУ, *нав. дело*, 129, k. br. 41.

наспрам Баната откривено франачко копље са крилцима, које је временски опредељено у другу половину IX столећа.⁶⁰

Иако мач из Банатског Брестовца представља појединачан налаз, на основу историјских извора који не бележе војне акције у овом делу Баната током последње три деценије X и почетком XI столећа, може се претпоставити да је доспео у земљу за време борби између кнеза Ахтума и Мађара, крајем треће деценије XI века. Са овим догађајима могу се повезати и налази оставе из Гаја и мача типа Z из околине Ковина који би указивали на завршне борбе у овом делу јужног Баната. На питање коме је припадао мач из Банатског Брестовца, припаднику мађарске или Ахтумове војске, не може се поуздано одговорити. На простору Угарске забележени су налази спата X и XI столећа, међу којима значајан број потиче из гробова, али се не може искључити ни могућност да је банатска кнежевина такође набављала ово оружје путем трговине. С обзиром на то да до сада нису откривени примерци каролиншких спата на простору раносредњовековне српске државе, евентуални увоз овог оружја морао се одвијати са запада или северозапада Ахтумове кнежевине, преко Угарске или Славоније у којој је власт Мађара успостављена у другој половини XI. века.⁶¹

УДК: 739.72.033.4.21(497.11 Банатски Брестовац)

⁶⁰ Z. VINSKI, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima*, 28, T. IV/2 (Сомбор); Д. МРКОВРАД, Налаз средњовековног мача из Батајнице, *Годишњак града Београда* 30 (1983) 5–8; Г. МАРЈАНОВИЋ–ВУЛОВИЋ, Старосрпска некропола, у *Винча у праисторији и средњем веку*, каталог изложбе, Београд 1984, 132–133, к. бр. 326 (Винча). За налаз раносредњовековног мача са некрополе на локалитету Рек–Мајур код Хоргоша не може се поуздано утврдити да ли се ради о спати или не: С. СТАНОЈЕВ, *нав. дело*, 126, к. бр. 697.

⁶¹ N. KLAČIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 502; С. BALINT, *нав. дело*, 104.

MARKO ALEKSIĆ

A POST-CAROLINGIAN SWORD FROM BANATSKI BRESTOVAC

Summary

The random find of an early medieval sword comes from Danubian Serbia. It was discovered in the village of Banatski Brestovac, in the southern Banat (Vojvodina), 7 km from the left bank of the Danube. The sword was damaged by corrosion, and besides the scabbard and hilt casing its cross-guard was also missing. Its form and size classify it as a post-Carolingian spatha (Fig. 1). From the three-humped pommel, it can be reliably identified as Type Y of Jan Petersen's typology (Fig. 2). The pattern-welded blade shows a herringbone pattern (*Fischgrätenmuster*), and traces of damascening are also observable.

This sword is the southernmost known find of a Y-Type spatha, and from analogies with swords of the type from Central, Eastern and Northern Europe, especially those found in graves on Slovakian necropolises, in Russia and northern Germany, it has been dated to the period between the mid-tenth and mid-eleventh centuries. Given the complex welding technique used for making its blade, the sword would be an import from the Middle-Rhenish workshops or a related centre.

The sword from Banatski Brestovac may be seen more clearly when placed in its historical context, in the Banat of the tenth and early eleventh centuries when the area was ruled by native princes Glad and Ahtum. In the first half of the ninth century Frankish annals record a Slav tribe of Bodrics or Abodrits, placed in the southern Banat by most scholars. Prince Glad is referred to in the sources as a ruler in the Banat region, while his army, which confronted the Hungarians in the early tenth century, is said to have included Bulgarians, Pecenegs and Vlachs. After these clashes, where the fortress of Kovin figures as the castrum Keve (about 15 km downstream from Banatski Brestovac), the Banat falls to the Hungarians. Their southward campaigns towards Thrace and Constantinople, recorded in the tenth century (in 934, 943, 948, 959 etc), ceased after the accession of Prince Géza to the throne (about 970).

In the late tenth century, the Banat was ruled by Prince Ahtum, referred to in the sources as Glad's descendant (*progenie*). Archaeological evidence shows that the region, in addition to members of the peoples mentioned as fighting in Glad's army, was also inhabited by the Slavs. The conflict between Prince Ahtum, who relied on Byzantine support, and King Stephen I of Hungary in the 1020s ended in the Banat's final inclusion into the Hungarian state as a separate royal domain.

The Banatski Brestovac area has yielded accidental finds of early medieval Slav pottery. These finds, as well as indirect historical evidence suggest the old route of a road running along the left bank of the Danube and across the present-day village area eastwards to the fortress of Kovin, where there was a passage across the

river. Such an assumption is additionally corroborated by the local geomorphology, indicating that the Danube flew slightly more to the north in early medieval times, which means that the Banatski Brestovac area was adjacent to the river.

In the environs of Kovin a Z-Type spatha (after Petersen) has been discovered, also associable with the conflict between Prince Ahtum and the Hungarians. Not far from Kovin, in the village of Gaj, a hoard of some 200 Byzantine gold coins, stored in the 1010s or 1020s, has also been discovered. Given that this exceptionally rich hoard dates to the time of the abovementioned conflict, it may be assumed that it was part of Ahtum's treasury buried at the time when the Principality of Banat ceased to exist in the 11th century. The Banat has yielded still more spathas of the tenth to eleventh centuries. An isolated find, possibly from a disturbed grave, the sword from Banatski Brestovac may have been used either by a Hungarian or Ahtum's soldier. In the latter case, the import of weapons from Western Europe may have been channelled through Hungary or Slavonia, where Hungarian rule was consolidated in the second half of the eleventh century.

30. 03. 2004.